

Hiljainen kouluvallankumous

MARKKU VANTTAJA

Kun Suomessa siirryttiin 1970-luvulla kaikille yhteiseen peruskouluun, oli johtoajatuksena oppilaiden tasa-arvo. Koko ikäluokalle haluttiin taata yhdenvertaiset koulutusmahdollisuudet asuinalueesta, sukupuolesta ja kotitaustasta riippumatta. Nykypäivänä tällaista tasa-arvoperiaatetta monet pitävät itsestään selvänä, mutta neljä vuosikymmentä sitten uudistus koh-tasi myös ankaraa vastustusta. Oppikoulun opettajat pelkäsivät oppilasjoukon heterogeenisyyden tuovan mukanaan monia ongelmia koulutyöhön ja oikeistopoliitikot puolestaan vastustivat peruskoulu-uudistusta aatteellisista syistä.

Peruskoulun perustamisvaiheessa koulutuspolitiikassa hallitsevaa tasa-arvonäkemyistä voidaan nimittää sosiaalisiksi tasa-arvoksi, jossa korostuu eri sosiaaliryhmien yhtäläiset oikeudet koulutukseen. 1980-luvun loppupuolella sosiaalisen tasa-arvon haastajaksi nousi kilpaileva tulkintatapa, jossa tasa-arvo ymmärrettiin yksilön oikeudeksi ja mahdollisuudeksi saada kykyjään ja tarpeitaan vastaavaa koulutusta. Yksilöllisen tasa-arvon aatteen taustalla oli uskomus, jonka mukaan peruskoulu tasapäistäää oppilaat samaan muottiin ja heikentää lahjakaiden oppilaiden oppimistuloksia. Tämä johti siihen, että

1990-luvun koulutuspoliittisessa keskustelussa esitettiin entistä enemmän vaatimuksia valinnan mahdollisuuksien lisäämisestä, yksilöllisemmästä opetuksesta ja erityislahjakkuuden huomioimisesta. Vaatimukset johtivat lopulta myös käytännön toimenpiteisiin. Vuonna 1999 voimaan astuneen perusopetuslain myötä vanhemmille tarjottiin mahdollisuus laittaa peruskoulua käyvä lapsensa myös muualle kuin lähikouluun ja valita entistä vapaammin opetuksen sisällöllisiä painotuksia.

Valinnan vapaus kuulostaa tietysti erinomaiselta asialta ja on ehkä vaikea kuvitella, miksi sellaista pitäisi rajoittaa. Vapaalla kouluvalinnalla on kuitenkin myös kielteisiä ja tarkoittamattomia seurauksia. Piia Seppänen, Mira Kalalahden, Risto Rinteen ja Hannu Simolan toimittamassa teoksessa *Lohkoutuva peruskoulu. Perheiden koulutusvalinnat, yhteiskuntaluokat ja koulutuspolitiikka* joukko koulutuspolitiikan tutkijoita raportoi laajan tutkimushankkeen päätuloksia ja tuo esiin uuden kouluvalintapolitiikan eri puolia. Yli 500-sivuisessa teoksessa kouluvalintaa tutkitaan monipuolisina aineistoin eri näkökulmista ja eri metodein. Ensimmäisessä pääluvussa ilmiötä lähestytään yleisellä tasolla kuvailemalla kouluvalintapolitiikan tuloa Suomeen ja

Seppänen, Piia & Kalalahti, Mira & Rinne, Risto & Simola, Hannu (toim.)
Lohkoutuva peruskoulu
Perheiden koulutusvalinnat, yhteiskuntaluokat ja koulutuspolitiikka
Kasvatusalan tutkimuksia 68
Jyväskylä: Suomen kasvatustieteellinen seura, 2015

tutkimalla sen nykytilaa. Toisen pääluvun keskiössä on kouluvalintapolitiikan tarkastelu vanhempien näkökulmasta. Viimeisen pääluvun artikkeleissa valotetaan tarkemmin perheiden kouluvalintojen ja yhteiskuntaluokan välistä yhteyttä. Seuraavassa keskityn viimeksi mainittuun teemaan liittyviin tutkimustuloksiin ja kouluvalintailmiön puoluepoliittisiin kytkentöihin.

Sanojen ja tekojen ristiriita

Perusopetukseen liittyvien merkittävien uudistusten olettaisi aina näkyvän jollakin tavalla poliittisten puolueiden ohjelmateksteissä. Rinteen, Silvennoisen, Varjon ja Berishan tekemän analyysin mukaan aikaisempaa vapaampi kouluvalintaoikeus ja koulujen profiloituminen ovat silti olleet suomalaisten puolueiden ohjelmateksteissä toistaiseksi marginaalisia ilmiöitä. Kirjoittajat tulkitsevat puolueiden vähäisen kiinnostuksen näihin tee-

moihin johtuvan pääasiassa kahdesta seikasta. Yhtäältä kysymys on yhtenäiskoulun vahvasta kannatuksesta, joka vaikuttaa omalta osaltaan siihen, että puolueohjelmiin ei haluta kirjata ainaakaan selvästi yleisen mielipiteen vastaisia kannanottoja. Toisaalta aikaisempaa vapaampi kouluvalinta on verraten uusi ilmiö, joka lisäksi koskettaa ainoastaan suurimmissa kaupungeissa asuvaa väestöä. Pienten paikkakuntien asukkaiden arkeen kouluvalinta ei voi kuulua, koska vaihtoehtoja ei tosiasiaa ole. Kouluvalintaan liittyvät ilmiöt eivät näin ollen ole edes ehtineet politisoitua siinä määrin, että ne nousisivat vahvasti esille puolueiden ohjelmissa.

Vaikka kouluvalintaan liittyvät teemat eivät ole esillä puolueiden ohjelmissa, osoittavat tutkimustulokset sen, että vapaaseen kouluvalintaan suhtautumisessa on eroja eri puolueita kannattavien vanhempien välillä. Vapaata kouluvalintaa vastustavat muita vahvemmin vasemmistoliittoa ja vihreitä äänestäneet vanhemmat. Sen kovimpia kannattajia ovat puolestaan perussuomalaisten ja kokoomuksen äänestäjät. Kiinnostava tutkimustulos on se, että vaikka vihreitä äänestäneet vanhemmat vastustavat ideologisella tasolla vapaata kouluvalintaa, he ovat käytännössä hyödyntäneet valinnanmahdollisuutta aktiivisimmin. Perussuomalaisten kohdalla tilanne on sen sijaan päinvastainen. Kirjoittajat tulkitsevat tämän johtuvan perheiden sosioekonomisista ja kulttuurisista eroista, eikä niinkään tiettyyn puolueeseen samaistumisesta. Vihreiden ja perussuomalaisten kannattajat poikkeavat selvästi toisistaan siten, että perussuomalaisissa on runsaasti

työväenluokkaista ja pienituloista väkeä, kun taas vihreiden kannattajissa on huomattavan paljon ylempään keskiluokkaan sijoittuvia hyvätuloisia kansalaisia.

Vanhempien puoluepoliittista sitoutumista koskeva tarkastelu antaa jo viitteitä siitä, että yhteiskuntaluokalla on keskeinen merkitys perheiden tekemissä kouluvalinnoissa. Lukuisat kotija ulkomaiset tutkimukset ovat osoittaneet yksilön koulumenestyksen ja koulutusuran muotoutumisen olevan usein yhteydessä siihen, millaiseen perheeseen on sattunut syntymään. Mitä varhaisemmassa elämänvaiheessa erilaisia koulutusvalintoja tehdään, sitä suurempi vaikutus vanhemmilla on tehtyihin valintoihin. Koulutuksella ja eri elämänvaiheissa tehdyillä koulutusvalinnoilla on puolestaan yhteys siihen, millaiseen yhteiskunnalliseen asemaan itse kukin aikuisiällä päätyy. Näin ollen kysymys koulutusvalintojen ajoittumisesta on yhteiskunnallisen tasa-arvon kannalta erityisen tärkeä.

Viidessä suomalaisessa kaupungissa (Espoo, Helsinki, Vantaa, Tampere ja Turku) toteutetun laajan kyselyn tulokset osoittavat selkeästi vanhempien luokka-aseman yhteyden lasten kouluvalintoihin. Kirjoittajat tiivistävät tämän yhteyden toteamalla, että ”suurin todennäköisyys päätyä painotettuun opetukseen on yläluokan ja ylemmän keskiluokan kiitettävästi menestyneillä (keskiarvo vähintään 9) lapsilla. Alemman keskiluokan ja sitä alempien sosiaaliryhmien kiitettävästi menestyneet lapset päätyvät painotettuun opetukseen heitä selvästi harvemmin ja vain hieman useammin kuin tyydyttävästi (keskiarvo alle 8) koulussa menestyvät ylimpien yhteiskuntaluokkien lapset.” Uuden-

lainen kouluvalinta toimii siis sekä koulumenestykseen että sosiaaliseen taustaan perustuvana valikointimekanismina.

Vanhempien koulutustason ja kouluvalinta-asenteiden yhteyttä koskevassa tarkastelussa tutkijat havaitsivat vastaavanlaisen ristiriidan kuin edellä mainitussa eri puolueita kannattavien vanhempien vertailussa. Korkeasti koulutetut vanhemmat kannattavat periaatteellisella tasolla muita ryhmiä vähemmän peruskoulun yksilöllisiä valintoja, mutta käytännössä he silti hyödyntävät eniten kouluvalintaoikeutta. Tutkijoiden tulokinnan mukaan korkeasti koulutetut vanhemmat saattavat olla muita tietoisempia kouluvalintapolitiikan kielteisistä seurauksista, mutta peruskouluvalintoja tehdessään ajattelevat omien lastensa etua ja päätyvät hyödyntämään uusia käytäntöjä sen sijaan, että toimisivat yhteiskunnan kokonaisedun kannalta mielekkäämmällä tavalla.

Valinnan vapaus ja koulujen eriytyminen

Lohkoutuva peruskoulu -kirjassa esitettyjen tulosten perusteella Suomessa on jo pitkään ollut meneillään hiljainen kouluvalankumous, jonka kielteiset seuraukset näkyvät vielä vuosikymmenien päästä. Valinnan vapauden nimissä on luotu mekanismi, joka entisestään kasvattaa eri väestöryhmien välisiä koulutuseroja ja lisää yhteiskunnallista eriarvoisuutta. Esimerkiksi Ruotsissa koulutusasiantuntijat ovat olleet melko yksimielisiä siitä, että ruotsalaisten koululaisten raju pudotus oppimistuloksia mittavassa Pisa-testissä johtuu nimenomaan siitä, että Ruotsissa vanhemmat ovat saaneet vapaasti valita, mihin kouluun lapsensa laittavat. Koulu-

jen eriytymisen on katsottu johtaneen oppimistulosten heikkenemiseen.

Suomessa peruskoulujärjestelmää kohtaan esitetty kritiikki vaimeni 2000-luvulla, kun Pisa-tutkimukset osoittivat suomalaisien koululaisten oppimistulosten olevan maailman kärkitasoa. Yhtenä keskeisenä syynä Pisa-menestykseen on pidetty juuri sitä, että Suomessa oppilaita ei ole seulottu kotitautensa perusteella eri reiteille varhaisessa vaiheessa. Saman koulupiirin alueella asuvat lapset ovat voineet käydä koulua yhdessä ja saada samantasoista opetusta, riippumatta heidän vanhempiansa varallisuudesta, koulutustasosta tai sosioekonomisesta asemasta. Tämän on katsottu tasoittaneen oppilaiden lähtökohtien eroja ja parantaneen oppimistuloksia. Nyt Suomessa kuljetaan Ruotsin viitoittamalla tiellä, vaikka seuraukset ovat tiedossa. Tuoreimpien Pisa-tutkimusten mukaan myös suomalaisten koululaisten oppimistuloksissa on jo tapahtunut käänne huonompaan suuntaan. Olemme ottamassa pitkän harppauksen takaisin jo menneeksi luultuun aikakauteen, jolloin oppilaiden kotitauti vaikutti nykyistään vahvemmin heidän koulutus- ja työuraansa.

Kaikissa puolueissa pidetään koulujen eriytymistä ja koulutuksen tasa-arvon heikentymistä kielteisinä ilmiöinä. Siitä huolimatta koulutuspolitiikan suuntaan ei ole luvassa muutosta ainakaan lähivuosina. Ennen edellisiä eduskuntavaaleja kirjoittamassaan blogissa (25.1.2015) nykyinen opetusministeri Sanni Grahn-Laasonen on todennut kokoomuksen puolustavan sitkeästi vapaata kouluvalintaa ja pitävän sitä keskeisenä

osana mahdollisuuksien tasa-arvoa. Hänen mukaansa ”on tunnustuksen vaativa tosiasia, että koulutuksellinen tasa-arvo on Suomessa heikkenemässä monista syistä. Yhtenä oireena siitä on niin sanotun koulushoppailun lisääntyminen eli vanhempien halu etsiä lapselle parempia koulutusvaihtoehtoja ja kuljettaa paremman opetuksen toivossa vaikka kauemminkin. Ratkaisu tähän ongelmaan ei ole kouluvalintojen rajoittaminen, vaan puuttuminen siihen, mistä koulushoppailu on oire.” Grahn-Laasonen kirjoituksen perusteella varsinainen ongelma löytyy siis siitä, että jotkut koulut ovat niin heikkotasoisia, että monet alueella asuvat vanhemmat laittavat lapsensa mieluummin muualle kuin lähikouluun. Grahn-Laasonen toteaa lisäksi kuntien välisen erojen koulutukseen panostamisessa kasvaneen, mikä puolestaan näkyy oppimistuloksissa ja asettaa oppilaat epätasavoiseen asemaan. Erityisen huolestuttavana hän pitää sitä, että ”Suomessa koulutus ei enää näytä useimpien muiden OECD-maiden tavoin edistävän sosiaalista nousua”.

Vaikka koulujen eriytymistä suosittuihin ja torjuttuihin oppilaitoksiin ei tunnu kukaan kannattavan, näyttää se silti olevan lopputuloksena. Jopa elinkeinoelämän valtuuskunnan puheenjohtajan Matti Apusen mielestä koulujen eriytyminen on ”huono juttu”, kuten hän vuoden takaisessa Helsingin Sanomien kolumnissaan (HS 27.1.2015) asian ilmaisi. Apusen mukaan kouluvalintakeskustelussa oli kuitenkin jäänyt vähemmälle huomiolle keskustelu opetuksen laadusta. Hän kysyikin ”miksi en saisi haluta lapselleni hyvää opettajaa, jos tiedän jossain

sellaisia olevan?” Näin varmasti kysyvät monet vanhemmat lapsensa koulupaikkaa pohtiessaan. Halu tarjota lapselleen vain parasta on ymmärrettävää, mutta nykypäivänä näyttää yleistyneen halu tarjota parasta vain omalle lapselle. Apunen ehdotti opetuksen tason nostamiseksi jonkinlaista vuosibonusjärjestelmää, jossa palkittaisiin tunnustavasti ”parhaita tai selvästi ammatiaan kehittäviä opettajia.” Hyvään suoritukseen kannustaminen on aina kannatettavaa, mutta kyseenalaista on soveltuisiko Apusen esittämä kannustusjärjestelmä koulumaailmaan. Opettajien vaikutusmahdollisuuksista saa varsin yksinkertistetun kuvan, jos olettaa oppilaan hyvän tai huonon koulumenestyksen johtuvan lähinnä opettajien taidoista ja ominaisuuksista. Oppilaiden koulusuoriutumiseen vaikuttavat monet opettajasta riippumattomat seikat, kuten oppilaan kotitauti ja elämäntilanne sekä kaveripiiri ja aikaisempi koulumenestys. Hyväkään opettaja ei pysty tekemään ihmeitä.

Mitä sitten pitäisi tehdä, jotta koulujen voimakas eriytyminen estettäisiin ja koko ikäluokalle voitaisiin taata yhdenvertaiset koulutusmahdollisuudet? *Lohkoutuva peruskoulu* -kirjan kirjoittajat rohkenevat väittää, että ”jos lapset jakautuisivat yhteiskuntaluokittain kohtuullisen tasaisesti eri koulujen välille ja koulut eivät eriytyisi maineiltaan, vanhemmilla ei olisi tarvetta kouluvalintoihin laajassa mitassa.” Vapaasta kouluvalinnasta luopuminenkaan ei silti välttämättä estä kokonaan koulujen eriytymistä, sillä etenkin hyvätuloiset vanhemmat voivat vaikuttaa myös asuinpaikan valinnalla siihen, missä koulussa hei-

dän lapsensa suorittavat peruskoulun. Kaupunkitutkimukset osoittavat, että hyvätuloisilla ja korkeasti koulutetuilla ihmisillä on taipumus hakeutua asumaan ”kaltaistensa” seuraan, mikä puolestaan muokkaa asuinalueen koulujen oppilaskoostumusta. Matti Kortteisen ja Mari Vaattovaaran (YP 6/2015) mukaan esimerkiksi pääkaupunkiseudulla viime vuosikymmenten kehitys on johtanut siihen, että köyhät ja huono-osaiset asuvat entistä selvemmin omilla alueillaan ja hyvätuloinen koulutettu väki toisaalla. Kynnisesti ajatellen koulujen eriytyminen suu-

remmissa kaupungeissa näyttää näin ollen jokseenkin väistämättömältä seuraukselta riippumatta siitä toteutetaanko vapaa-ajan koululivalintapolitiikkaa vai ei.

Se lieene kaikille selvää, että nykyisen hallituksen toimet eivät johda toivottuun lopputulokseen. Edellä mainitussa blogissaan Sanni Grahn-Laasonen totesi, että ”Kokoomukselle on tärkeää, että lähikoulu on maailman paras koulu myös tulevaisuudessa. Vanhempien pitää voida luottaa siihen, että lähikoulusta voi ponnistaa eteenpäin ihan yhtä hyvin kuin muualtakin. Siksi koulutukseen tulee

panostaa ja koulutuksesta tehdä yksi tulevan strategisen hallitusohjelman kärkiasioista. Koulutus on Kokoomukselle arvovallintaa.”

Tällä hetkellä me kaikki tiedämme, että opetusministerin huoli koulutuksen tasa-arvon heikkenemisestä ei ole muuttunut eriarvoistumista estäviksi teoiksi. Ennen vaaleja esitetyistä kauniista ajatuksista ja periaatteista huolimatta koulutuskin on hallituksen leikkauslistalla ja koulujen eriytymiskehitys jatkuu. Kysymys on todellakin arvovalinnoista.

Ison kriisin äärellä?

ILKKA PIRTILÄ

Kirjan alaotsikko *Demokraattisen kapitalismin lykätty kriisi* on sekä onnistunut että epäonnistunut. Muotoilu on hyvä sikäli, että Wolfgang Streeck tarkastelee laajasti ja argumentoidusti sitä, kuinka demokraattinen kapitalismi on 1970-luvulta lähtien onnistunut inflaation ja velkaantumisen avulla lykkäämään lopullista ratkaisua demokratiin ja kapitalismin välillä. Alaotsikko on mielestäni huono, koska teoksen vahvin anti on juuri meneillään olevan finanssi-, fisikaali- ja kasvukriisin rikas ja perusteltu diagnoosi. Tätä kriisiä ei ole lykätty.

Kirjan pääsanoma on se, että isoa kriisiä on lykätty käymällä läpi erilaisia pieniä kriisejä. Milloin ja miten demokraattinen kapitalismi problematisoitui? Missä ollaan nyt ja miten mennään eteenpäin? Näihin ky-

symyksiin arvioitava teos vastaa.

Streeck on hiljattain eläkkeelle siirtynyt, tunnetun saksalaisen yhteiskuntatutkimuksen laitoksen eli Max Planck -instituutin monivuotinen johtaja, joka on tutkinut kapitalismin taloutta ja politiikkaa ja kapitalismin erilaisia muunnoksia. Mainitun laitoksen tutkimuksella on vahva yhteys ns. Frankfurtin koulukuntaan, jossa on sekä vanhasa että uudessa vaiheessa tutkitu yhteiskuntakriittisellä otteella nyky-yhteiskuntaa kapitalismiksi käsitettynä.

1960-luvulla toisen maailmansodan raunioille rakennetun demokraattisen kapitalismin taivaalle alkoi nousta tummia pilviä. Kuitenkin lopullisesti toisen maailman sodan jälkeinen ”kulta-aika” päättyi vasta 1970-luvulla, jolloin demokraattisen kapitalismin, joka tuolloin dominoi

Wolfgang Streeck
Ostettua aikaa
Demokraattisen kapitalismin
lykätty kriisi
Vastapaino, 2015

rikasta läntistä maailmaa, vakava sairastuminen alkoi. Mitä tapahtui?

Streeckin mukaan demokraattisessa kapitalismissa on kolme perustavaa toimijaa: pääoma (markkinaväki), palkkariippuvaiset (kansalaiset) ja valtio sekä siihen liittyvä demokratia ja politiikka. Jälleenrakennuksen ja hyvinvointivaltion kukoistuksen aikana eli 1940-luvun lopulta 1970-alkuun näiden kolmen osapuolen jännitteisiä suhteita oli hoidettu yhteiskuntasopimuksen puitteissa siten, että valtio hyvinvointivaltiona, kykeni tyydyttämään riittävällä tavalla sekä pääoman että